

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.296(477)

С. Є. АБЛАМСЬКИЙ,*ад'юнкта**Харківського національного університету внутрішніх справ*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ЗЛОЧИНОМ ПОТЕРПІЛОМУ, У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Досліджено одну з актуальних сучасних проблем кримінального судочинства – проблему відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому. Проаналізовано різні концепції, що існують у сучасній правовій доктрині, зроблено аналіз нового Кримінального процесуального кодексу України в частині відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, та запропоновано відповідні зміни й доповнення.

За дослідженням, Конституція України визнає, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст та спрямованість правозахисної діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України). Статтею 27 Конституції України встановлюється обов'язок держави захищати життя людини, а у ст. 41 закріплена непорушність права власності громадян. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права зобов'язує державу забезпечити будь-якій особі ефективний засіб правового захисту у випадку порушення їх прав та свобод. Право на захист для будь-якої особи, яка його потребує, забезпечується державою, її компетентними судовими, адміністративними чи законодавчими органами [1, с. 58]. На фоні зростання вчинення кількості злочинів у країні питання відшкодування шкоди постає дедалі гостріше, а проблеми такого відшкодування потребують детального дослідження та наукового вивчення. Проблемам відшкодування шкоди завданої злочином потерпілому у своїх працях приділяли увагу відомі вчені: С. А. Альперт, В. Т. Безлепкін, П. Г. Гурєєв, В. Г. Даєв, З. З. Зінатулін, О. Г. Мазалов, В. Т. Нор, Л. І. Петрухін, В. Я. Понарін, М. І. Гошовський, О. П. Кучинська, Л. І. Шаповалова, М. О. Чельцов, О. О. Юхно тощо. Більшість пропозицій вищезазначених учених знайшли своє відображення в чинному законодавстві, але проблема відшкодування шкоди, завданої злочином потерпілому, у кримінальному судочинстві є настільки багатогранною, що багато її аспектів і досі залишаються недостатньо дослідженими. У Концепції

забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, схваленої Указом Президента України від 28 грудня 2004 р. № 1560/2004, зазначено, що існує «проблема захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів, ефективного поновлення їх прав, своєчасного відшкодування шкоди, заподіяної вчиненням злочином. Як свідчать результати аналізу чинного законодавства та практики його застосування, підняті питання залишаються надзвичайно актуальним. Таку ситуацію значною мірою спричинено відсутністю ефективного механізму відшкодування потерпілим майнової та моральної шкоди, заподіяної вчиненням злочином. Потребують вирішення питання статусу потерпілих, розширення їх прав у кримінальному судочинстві» [2, с. 184]. Крім цього, у Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженій Указом Президента України від 8 квітня 2008 р. № 311/2008, зазначено, що докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на сучасному етапі розвитку України та прийняття Конституції України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі дальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством. Кримінально-процесуальне законодавство в останні роки зазнало змін, що були спрямовані на реалізацію вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зокрема, це стосується забезпечення прав учасників кримінального судочинства, розширення змагальності сторін, прав потерпілого,

усунення обвинувального ухилу в діяльності суду, розширення судового контролю за обмеженням конституційних прав і свобод людини на етапі досудового провадження у кримінальних справах і оскарження до суду рішень органу дізнання, слідчого та прокурора. Разом із тим необхідно визнати, що існуюча система кримінальної юстиції не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, які існують в Україні, і не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту осіб, суспільства та держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права і законні інтереси. Застарілим за своєю сутністю залишається кримінальний процес. Намагання ухвалити новий Кримінальний процесуальний кодекс України без визначення його концептуальних засад, без створення нових стандартів діяльності органів системи кримінальної юстиції лише консервували чинну модель [3]. Слід підкреслити, що в наказі Генерального прокурора України від 19 вересня 2005 р. № 4гн «Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які провадять дізнання та досудове слідство», зокрема, в п. 7 указано, що слід «вважати одним із пріоритетів у роботі прокурорів та органів досудового слідства захист прав і законних інтересів потерпілих. Вживати заходів до забезпечення відшкодування завданої їм матеріальної та моральної шкоди, витрат на стаціонарне лікування, виявлення та усунення причин та умов, що сприяли вчиненню злочинів» [4].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства створення ефективного механізму захисту прав та законних інтересів потерпілих набуває особливої актуальності, оскільки статистичні дані свідчать про наявність такої проблеми в нашій державі. За офіційними відомостями, потерпілими від злочинів за 2010 р. визнано 321,2 тис. осіб (на 20,8 % більше, ніж у 2009 р.). Найбільша кількість потерпілих у злочинах за 2010 р. (73,1 %) від крадіжок (211,8 тис.) та грабежів – 23 тис. осіб, серед яких 36,8 % – жінки (86,4 тис. осіб). У дорожньо-транспортних пригодах на території країни постраждало 9,2 тис. осіб, з яких 24,1 % загинуло. Унаслідок злочинних діянь усього загинуло 6077 осіб, з числа яких 16,5 % – у результаті заподіяння умисних тяжких тілесних ушкоджень, 32,7 % було вбито [5]. На підтвердження цього можна додати, що загальна кількість потерпілих за 2011 р., порівняно з минулими роками збільшилась на 23,8 %, а протягом 2009–2011 років при вчиненні злочи-

нів загинуло понад 13,5 тисяч осіб [6, с. 1]. Щорічно налічується понад 260 тис. потерпілих осіб, з яких 10 тис. загинули [7]. Проведений аналіз кримінальних справ у різних регіонах України за попередні роки свідчить, що в середньому 40 % потерпілих не отримують жодного відшкодування або компенсації завданої їм злочином матеріальної шкоди [8, с. 341]. Статтями 1177 та 1207 Цивільного кодексу України встановлено, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'ю або смертю громадянина, а також майнова шкода, завдана майну громадян внаслідок злочину у разі, якщо не встановлено особу, яка вчинила злочин, або якщо ця особа є неплатоспроможною, відшкодовується державою. На нашу думку, дане положення цілком справедливе, тому що заподіяна шкода не відшкодовується через те, що винна особа може не мати для цього відповідних коштів, а реальне їх стягнення із засудженого, що відбуває покарання, за дослідженням, розтягується на довгі роки. Більш того, потерпілий узагалі позбавлений можливості реалізувати своє право на пред'явлення цивільного позову, якщо особу, яка вчинила злочин, не встановлено. На думку А. Г. Мазалова і В. М. Савицького, суми, виплачені потерпілому, повернутись до бюджету у вигляді відрахувань від заробітку засудженого чи вартості конфіскованого в нього майна тощо, а тому розраховуватись за шкоду доведеться все одно винному в її заподіянні, а не державі, яка в даному випадку відіграє лише роль гаранта відновлення майнових прав потерпілого [9, с. 47–54]. Слід погодитися з позицією М. Я. Никоненка, який зазначає, що одним із різновидів юридичних гарантій, які забезпечують повне відшкодування завданої злочинами матеріальної шкоди, є кримінально-процесуальні гарантії, що в широкому розумінні є «передбаченими кримінально-процесуальним законом засобами забезпечення досягнення завдань кримінального судочинства й охорони прав та законних інтересів осіб, які беруть у ньому участь» [10, с. 59–69]. Крім цього, на думку М. В. Орлова, такі гарантії вбачаються насамперед у принципах кримінального судочинства, процесуальній формі, процесуально-правових нормах й інститутах, що регулюють ту чи іншу форму відшкодування матеріальної шкоди, у діяльності суб'єктів відповідних правоохоронних органів і окремих учасників кримінального процесу відповідно до своїх повноважень, у належному здійсненні прокурорського нагляду та судовому контролю за процесом відшкодування

заподіяної злочином матеріальної шкоди. При цьому вчений слушно зазначає, що «процес відшкодування завданої злочином матеріальної шкоди не тільки складний як такий. Він передбачає наявність належного законодавства і точне втілення його приписів у життя. Але цей процес також найчастіше пов'язаний зі значним обмеженням демократичних прав і свобод, наданих громадянам Конституцію України, а будь-яке їх обмеження допустиме лише в рамках закону» [11, с. 68–71]. Незважаючи на значні досягнення, у свою чергу зазначає Г. Ю. Юрін, що діючий механізм захисту прав фізичних осіб, незважаючи на демократичну розбудову суспільства та прагнення держави, ще повністю не сформований [12, с. 13–16]. Повне відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди є одним із завдань кримінального процесу, на досягнення якого повинна бути спрямована діяльність усіх правоохоронних органів, прокуратури та суду, що ми підтримуємо. Доречно зазначити, що саме обов'язок здійснення процесуальних гарантій відшкодування завданої злочином шкоди покладений законом на органи дізнання, досудового слідства та прокуратуру. Аналіз ст. 22 попереднього Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК) свідчить, що обсяг відшкодування заподіяної злочином матеріальної шкоди прямо залежить і від того, наскільки службові особи правоохоронних органів погоджують свою діяльність із принципами всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінальної справи.

Метою даної статті є одержання наукового результату у вигляді теоретично обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, яке регулює відшкодування потерпілому шкоди, завданої злочином.

В умовах реформування національного законодавства, у тому числі кримінального судочинства, проблема відшкодування потерпілому шкоди, завданої злочином, було і залишається актуальною для сучасної правозастосовної практики. У зв'язку з цим дослідження зазначених питань з урахуванням міжнародного досвіду та реаліями сьогодення, розроблення рекомендацій, спрямованих на вдосконалення чинного законодавства і практики його застосування, є актуальним та вкрай необхідним. Можна стверджувати, що нова кримінально-правова політика України повинна ґрунтуватися на новій парадигмі, яка потребує значного підвищення правового статусу потерпілого, на-

дійного захисту прав і свобод та реалізації цих проблем у чинному законодавстві. Традиційні методи та процесуальні форми протидії злочинності значною мірою себе вже вичерпали і не відповідають сьогоденню, вимагають свого подальшого удосконалення та нових досліджень.

У науковій літературі неодноразово порушувалось питання про створення Державного фонду фінансування потерпілих, які зазнали шкоди внаслідок злочину. При створенні зазначеного Фонду в Україні рекомендується врахувати досвід зарубіжних країн, у яких уже давно повною мірою реалізується принцип відшкодування державою шкоди, завданої злочинами потерпілим. При цьому слід звернути увагу на досвід таких країн, як Німеччина, США, Франція, Австрія, Великобританія, Японія. За досвідом європейських країн, завдання щодо надання правової та соціальної допомоги і здійснення компенсації потерпілим покладається на органи юстиції. Зокрема, таку функцію виконують Міністерства юстиції або аналогічні до них відомства у Чехії, Данії, Фінляндії, Франції, Люксембурзі, Норвегії, Швейцарії. У Швеції завдання щодо одержання запитів про допомогу і вжиття відповідних заходів покладено на Міністерство закордонних справ (у частині реалізації Європейської конвенції про відшкодування збитків жертвам насильницьких злочинів), але загальну координацію здійснює Міністерство юстиції. Для Англії, Шотландії та Уельсу центральним органом реалізації державної політики в даній сфері визначено Раду з питань відшкодування за збитки, завдані злочином; для Північної Ірландії – Відділ відшкодувань за збитки, завдані злочином, Управління Північної Ірландії. Також спеціальні центральні органи діють у Нідерландах та Португалії. У деяких країнах, зокрема в Німеччині, Іспанії та Кіпрі, за дану сферу відповідають міністерства праці і соціального забезпечення та подібні їм відомства. У США діє Національна організація та Федеральний фонд допомоги жертвам злочинів, а у Міністерстві юстиції США функціонує спеціальний департамент. Суттєвою особливістю сучасних національних систем забезпечення відшкодування збитків потерпілим є те, що держава активно взаємодіє з недержавними інституціями в даній сфері. Зокрема, в європейських країнах та в США й Канаді активно функціонують різноманітні недержавні організації, добровільні асоціації з надання допомоги жертвам злочинів, діють професійні центри допомоги різним категоріям потерпілих, запроваджені телефони довіри, на що постійно звертається увага в

юридичній літературі. У рамках інтеграції України до країн Євросоюзу її закони повинні не суперечити нормам міжнародного права, тому саме такий досвід необхідно використовувати і в Україні, з урахуванням національного законодавства та подальшого розвитку соціально-економічних умов нашої країни [13, с. 158–160]. Слід відмітити, що відповідно до Постанови Верховної Ради України «Про стан виконання законів і Постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходів по посиленню боротьби зі злочинністю» Кабінету Міністрів України доручено розглянути питання про створення Фонду відшкодування шкоди громадянам, які потерпіли від злочинів. Положення, які стосуються організації Державного фонду допомоги потерпілим від злочинів, містяться в розпорядженні Президента України «Про заходи щодо активізації боротьби з корупцією та організованою злочинністю». У розпорядженні Президента України вказано на необхідність координації роботи над створенням проекту Положення про Державний фонд допомоги потерпілим від злочинних посягань. Координацію такої роботи покладено на Міністерство внутрішніх справ України. У квітні 1994 р. Міністерство внутрішніх справ України повідомило Міністерство юстиції України, що розглянуло питання щодо створення Державного фонду допомоги потерпілим від злочинних посягань. Було здійснено відповідні розрахунки та узагальнення суми збитків, завданих громадянам корисливими злочинами, і про результати досліджень повідомлено Кабінет Міністрів України. Однак вирішення питання про створення Державного фонду через відсутність коштів у Державному бюджеті не було реалізовано Міністерством фінансів України, і його на сьогодні в Україні не створено.

Аналіз нового КПК України свідчить, що в п. 10 ч. 1 ст. 56 визначено право потерпілого на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом, але пересічному громадянину самотужки розібратися в чинному законодавстві, зокрема в питанні щодо відшкодування завданої шкоди, буде дуже складно. Тому дане положення вказаної норми тлумачиться неоднозначно, що ускладнить його практичне застосування. Доречно відмітити вимоги ч. 4 ст. 128 КПК України, де вказано, що форма та зміст позовної заяви повинні відповідати вимогам, встановленим до позову, що пред'являється в порядку цивільного судочинства. Оскільки в новому КПК відсутня форма та зміст позовної заяви,

то при складанні цивільного позову потерпілому буде необхідно дотримуватись положень ст. 119 Цивільного процесуального кодексу (далі – ЦПК) України, що може ускладнити пред'явлення цивільного позову. Унаслідок недотримання вимог Кодексу потерпілим обвинувачений або його захисник, ознайомившись із цивільним позовом, може заявити клопотання про невідповідність цивільного позову вимогам норм ЦПК України, у той же час заявивши клопотання щодо зняття арешту на його майно на підставі невідповідності положенням ст. 119 ЦПК України, що надасть йому можливість розпоряджатись майном, у тому числі витратити його, щоб найближчим часом не відшкодувати потерпілому заподіяну шкоду. У зв'язку із вказаним у межах розслідування кримінальної справи, на нашу думку, заява щодо пред'явлення цивільного позову повинна бути спрощеною. Цілком слушно зауважує О. І. Сліпченко: «Більшість позовних заяв, які розглядаються судами в кримінальних справах, викладена самими потерпілими в довільній формі, без зазначення того, в чому полягає моральна шкода, якими неправомірними діями чи бездіяльністю її заподіяно, з яких міркувань потерпілий виходить, визначаючи розмір шкоди, та якими доказами це підтверджується» [14, с. 91–95]. З урахуванням зазначеного, на наш погляд, доцільно передбачити в КПК України обов'язок особи, яка провадить досудове розслідування, одночасно з роз'ясненням прав потерпілому додатково роз'яснити порядок складання та пред'явлення цивільного позову і надати потерпілому відповідний бланк та допомогу у складанні цивільного позову. Це буде додатковою гарантією потерпілого скористатися та реалізувати своє право на пред'явлення цивільного позову під час досудового розслідування.

У ч. 1 ст. 124 нового КПК України зазначається, що у випадку ухвалення обвинувального вироку суд стягує із обвинуваченого на користь потерпілого всі здійснені ним документально підтверджені процесуальні витрати. За відсутності в обвинуваченого коштів, достатніх для відшкодування зазначених витрат, вони компенсуються потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбаченому законом, для компенсації шкоди, завданої кримінальним правопорушенням. Зокрема в ч. 3 ст. 127 встановлено, що шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується потерпілому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

У той же час у ч. 1 ст. 128 нового КПК України встановлено, що особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнову та / або моральну шкоду, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння. З огляду на це слід зробити висновок, що законодавець навіть у новому КПК України не надає потерпілому право пред'явити цивільний позов під час судового засідання. Вважаємо, що викладені вище положення є неконституційними і потребують правового уточнення та відповідних доповнень. У зв'язку з цим до уже прийнятого нового КПК України слід внести зміни та викласти їх у наступній редакції:

1) п. 1 ч. 1 ст. 56: «на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку, передбаченому законом, шляхом пред'явлення цивільного позову до підозрюва-

ного, обвинуваченого або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння»;

2) ч. 1 ст. 128: «Особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнову та/або моральну шкоду, має право під час кримінального провадження до початку або під час судового розгляду пред'явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до особи, яка в силу закону несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану кримінально-протиправними діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння».

Таким чином, вищевикладене зумовлює необхідність більш детального теоретичного й практичного дослідження проблемних питань, які виникають у процесі забезпечення відшкодування матеріальної шкоди потерпілим особам від злочину. У той же час порушені проблеми не є остаточними і підлягають окремому дослідженню або науковому вивченню

Список використаної літератури

1. Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства / за заг. ред. В. С. Зеленецького та Н. В. Сібілової. – Х. : Страйд, 2006. – 784 с.
2. Концепція забезпечення захисту законних прав та інтересів осіб, які потерпіли від злочинів : схвал. указом Президента України від 28 груд. 2004 р. № 1560/2004 // Офіційний вісник України. – 2004. – № 52. – С. 184–186.
3. Концепція реформування кримінальної юстиції України [Електронний ресурс] : затв. указом Президента України від 8 квіт. 2008 р. № 311/2008. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/7703.html>.
4. Про організацію прокурорського нагляду за додержанням законів органами, які проводять дізнання та досудове слідство [Електронний ресурс] : наказ Генерального прокурора України від 19 верес. 2005 р. № 4гн. – Режим доступу: zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.12225.0.
5. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
6. Юхно О. О. Концептуальні засади оперативно-розшукового запобігання злочинам органами внутрішніх справ у сучасних умовах розвитку України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Юхно Олександр Олександрович. – Х., 2011. – 40 с.
7. Права людини у відомстві, зобов'язаному їх захищати: матеріали із зустрічі міністра МВС України з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини // Іменем закону. – 2003. – № 29.
8. Михайленко А. Р. Расследование преступлений: законность и обеспечение прав граждан / А. Р. Михайленко. – Киев : Юринком Интер, 1999. – 341 с.
9. Мазалов А. Г. Нерешенная проблема возмещения вреда потерпевшему от преступления / А. Г. Мазалов, В. М. Савицкий // Правоведение. – 1977. – № 3. – С. 47–54.
10. Никоненко М. Я. Поняття, види і зміст кримінально-процесуальних гарантій / М. Я. Никоненко // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 2001. – Вип. 1. – С. 59–69.
11. Орлов М. Кримінально-процесуальні гарантії відшкодування матеріальної шкоди, заподіяні злочином / М. Орлов // Право України. – 2004. – № 5. – С. 68–71.
12. Юрін Г. Ю. Право фізичної особи на відшкодування завданої шкоди від злочину / Г. Ю. Юрін // Юридична наука та правоохоронна діяльність. – 2005. – Вип. 6. – С. 13–16.
13. Гошовський М. І. Потерпілий у кримінальному процесі України / М. І. Гошовський, О. П. Кучинська. – К. : Юринком Интер, 1998. – 192 с.
14. Сліпченко О. Особливості розгляду цивільних позовів про відшкодування моральної (немайнової) шкоди в кримінальних справах / О Сліпченко // Вісник прокуратури. – 2007. – № 12. – С. 91–95.

15. Юхно О. О. Проблеми захисту прав потерпілого на досудовому слідстві та у кримінальному судочинстві / О. О. Юхно // Вісник Одеського юридичного інституту внутрішніх справ. – 2006. – № 2. – С. 141–145

Надійшла до редколегії 17.05.2012

АБЛАМСКИЙ С. Е. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ВОЗМЕЩЕНИЯ ВРЕДА, ПРИЧИНЕННОГО ПОТЕРПЕВШЕМУ, В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

Исследована одна из актуальных современных проблем уголовного судопроизводства – проблема возмещения вреда, причиненного потерпевшему в уголовном судопроизводстве. Проанализированы различные концепции, существующие в современной правовой доктрине, проведен анализ принятого нового Уголовного процессуального кодекса Украины и предложены соответствующие изменения и дополнения.

ABLAMSKIY S. SEPARATE ASPECTS OF THE COMPENSATION OF HARM CAUSED TO THE VICTIM IN CRIMINAL PROCEEDINGS

One of the most actual contemporary issues of the compensation for harm caused to the victim in criminal proceedings is researched. Different concepts, which exist in modern doctrine of law are analyzed; the analysis of the new accepted Criminal Procedure Code of Ukraine is made and appropriate changes and additions are offered.